

Turizmin Ekonomik Önemi ve Bitlis İlinin Ekonomik Turizm Potansiyelleri¹

Sibel Canan²

Özet

Bitlis ilinin kalkınması amacıyla, ilin potansiyelleri detaylı olarak incelenmelidir. Bu bölümde ilin en önemli potansiyellerinden olan coğrafi çekiciliği ve kültürel zenginliği bu amaçla incelenmiştir. Bu çalışmanın konuları arasında ilin turizm planlamalarına ilişkin kararlarının değerlendirilebilmesi adına ilin potansiyellerinin ortaya konması, ilin turizminin gelişmesini engelleyebilecek eksikliklerin ele alınması ile bu eksikliklerin giderilmesi amacıyla yapılması gerekenler yer almaktadır. Turizm, bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasında oldukça etkilidir. Bu çalışmanın yapılması aşamasında daha önce yapılan çalışmalar ile gözlemlerden yararlanılmıştır. Bu çalışmanın amaçlarından biri, Bitlis ilinin turizm potansiyellerinin incelenmesi ve söz konusu potansiyellerin ortaya konulması aracılığıyla Bitlis iline dair bir bilincin oluşmasıdır. Çalışmada ilk olarak Bitlis iline dair genel bilgilere yer verilerek ilin sahip olduğu turistik değerleri ve turizm potansiyelleri açıklanmıştır. Dolayısıyla, öncelikle turizmin bölgeler arası eşitsizliği azaltmaya ilişkin ekonomik önemi tartışılmaktadır. Çalışmamızda Bitlis ilinin kültürel, tarihi ve doğal yönden pek çok turizm değerinin mevcut olduğu, dolayısıyla Bitlis'in önemli turistik destinasyonlardan biri olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

1. Bölgeler Arası Eşitsizlik ve Turizmin Ekonomik Önemi

Günümüzde bütün ülkeler, bölgeler ve hatta şehirler aynı gelişmişlik düzeyine sahip değillerdir. Uygun koşulları taşıyan bölgeler ekonomik olarak daha yoğun faaliyetleri uygularken, uyum şartlara sahip olmayan bölgeler ise geri kalmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte meydana gelen ekonomik gelişme, belli ülkelerin belli bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bir

1 Bu çalışmanın bir bölümü Uluslararası Sosyo Ekonomik Araştırmaları ve Kalkınma (USEAK 2018) Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Öğr. Gör. Dr., Hakkari Üniversitesi, sibeldildacanan@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-6498-1870

ülkenin her bölgesi aynı gelişmişlik seviyesine sahip değildir (Özdemir, 1999, s. 121)

Farklı bölgelerde yaşayanların iş bulma, eşit işe sahip olma, eşit reel ücreti sağlama fırsatlarına sahip olmamaları ekonomik fırsat eşitsizliği olarak ifade edilmektedir. Farklı bölge insanların sağlık ve eğitim hizmetlerinden, kültürel etkinliklerden eşit düzeyde yararlanamamaları ise sosyal fırsat eşitsizliğini açıklamaktadır. Bölgesel dengesizlik ise hem ekonomik hem de sosyal fırsat eşitsizliğini kapsamaktadır (Dinler, 1998, s. 109).

Birleşmiş Milletler'in kırsal kalkınma için yaptığı tanımlama şöyledir: Kırsal kalkınma; kültürel, ekonomik ve toplumsal olarak içinde buldukları koşulları iyileştirmek için küçük toplulukların giriştikleri çabaların devletin çabalarıyla da birleştirilerek bu toplulukların tüm ulusla kaynaştırılması ve ulusal kalkınma girişimlerine katkıda bulunma sürecidir (Şerefoğlu, 2009, s. 10). Kırsal kalkınma; iktisadi, sosyal ve kültürel açıdan bütüncül bir yaklaşımı gerektirir. Bu araçlar, kırsal kalkınmanın en önemli bileşenlerindedir. Gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde son dönemlerde kırsal turizmin önemi giderek artmaktadır (Şerefoğlu, 2009).

Kırsal alanlarda yaşayanların ekonomik, sosyal ve kültürel yönden yapısını değiştirecek şekilde üretim, gelir ve refah seviyelerinin geliştirilmesi, dengesizliklerin ortadan kaldırılması, kentlerde var olan fiziksel ve sosyal altyapının bu alanlarda da ortaya çıkarılması, zirai ürünlerin daha iyi değerlendirilmesi süreçleri, faaliyetleri ve örgütlenmeleri kırsal kalkınmayı ifade eder (Ün, Tutar, Tutar, & Erkan, 2012, s. 345).

Küresel olarak yaklaşmayı, bölgesel olarak ise kalkınmayı sağlayan en önemli unsurlardan biri kuşkusuz turizmdir. Turizm, para kazanma amaçlı olmayan devamlı kalma haline dönüşmemek kaydıyla insanların bir yere seyahatlerinden ve bir yerde konaklamaları durumunda meydana gelen olay ve ilişkiler bütünüdür (Gürbüz, 1995, s. 103).

Bull (1995), çalışmasında küresel ekonominin en hızlı büyüdüğü sektörlerden birinin turizm endüstrisi olduğunu, üretimde yeni yöntemlerin ortaya çıkmasının, ulaşım gücü kazandıran ve buhar teknolojisini sağlayan endüstri devriminin, insanların boş zamana sahip olmasını sağlayarak turizm için bir dönüm noktası niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Bull, ayrıca 20. yüzyılda ulaşım araçlarındaki teknolojik gelişmelerin, turizmin kitlesel olarak daha geniş alanlarda bulunan destinasyonları kapsayacak şekilde gelişmesine katkı sağladığına da değinmiştir (Çeken, Karadağ, & Dalgın, 2007, s. 6).

1960'lı yıllarda ülkemizde başlayan planlama dönemiyle bazı illerde yoksulluğun azaltılıp bölgesel dengesizliğin azaltılmasının amaçlandığı

kırsal kalkınma projelerinin hedeflerinden biri, kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru gerçekleşen göçü önlemektir. Kırsal turizm, kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla bir araya getirilen unsurlardan zorunlu olanıdır (Ün vd., 2012, s. 345).

Kırsal gelişme sürecine katkı sunan kırsal turizm; gelir getirici işler başta olmak üzere, kentsel ve kırsal alanların gelişmesinde, nispeten küçük ölçekli doğrudan yatırımlarda çoklu etki, ağlar oluşturarak yerel ve bölgesel yapıları güçlendirme, ekonomik faaliyetleri çeşitlendirme ve fiziksel altyapının gelişmesini teşvik etme olarak ortaya çıkmaktadır. Kırsal turizm amacıyla geliştirilen altyapı, diğer iktisadi faaliyetler için de fırsatlar sunmaktadır. Kırsal kültürü ve kırsal yaşam şeklini koruma aşamasında kırsal turizm oldukça önemlidir (Şerefoğlu, 2009, s. 13). Özellikle ekoturizm başta olmak üzere kırsal turizm; yayla turizmi, kaplıca turizmi, çiftlik turizmi, doğa gezileri, rafting, kayak, kültürel ve tarihi değerlere dayanan turizm türüdür (Ün vd., 2012, s. 345).

Turizmin önemli kavramlarından biri de sürdürülebilir turizmdir. Daha önce yapılan çalışmalar, turistik öneme sahip varlıklardan ve kaynaklardan daha uzun süre yararlanabilmek için bu kaynakların korunmasının önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çevre bilincinin yüksek olduğu, doğal kaynakların ve çevrenin korunduğu turizme talebin artmasıyla hem çevreye ilgili olan turistler için çekicilik artacak hem de çevre ile birlikte turistik değerlerin korunması sağlanabilecektir (Ayaş, 2007, s. 66).

Gössling (1999), turistik bir bölgenin çekiciliğinin uzun bir süre devam edebilmesi için çevresel sürdürülebilir turizmin gelişmesi gerektiğini vurgulayarak turizmin gelişmesini; uluslararası piyasalarda pazar payı ve turizmle ilişkili sektörlerde meydana getirilen katma değer ile çevrenin korunması, büyümesi arasında dengeyi sağlayan bir gelişme olarak kabul etmektedir. Gössling, ayrıca gelecek kuşaklara aktarılacak turistik kaynakların kullanılmamasının değil etkin kullanımının hem bugünkü nesil için hem de gelecek nesiller için önemine dikkat çekmiştir.

Uzun dönemli sürdürülebilir turizm için yapılan planların geniş kapsamlı, dikkatli, paylaşımcı ve katılımcı şekilde yapılmasının yanında süreç, etkin yönetilerek izlenmelidir. Bunların yapılmaması halinde yapılan aktivitelerin düzeltilemeyecek olumsuz etkileri meydana gelecek ve dolayısıyla turizm, bu mekanları yok edip tahrip eden bir etkene dönüşecektir (Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017, s. 13) .

Yayla turizmi, kaplıca turizmi, kıyı turizmi gibi yapılan tüm etkinliklerin içinde kültürel unsurlar bulunmaktadır. Bu aktiviteler gerçekleştirilirken

sunulan yemek ve müzikler, kıyafetler veya yerli halkla kurulan ilişkiler kültürel turizm ile ilgili olmakla birlikte turizm, kültürlerin birbirlerini anlamasına yardımcı olmaktadır. Son dönemlerde bilinçli bir kültürel turizm, amaçsızca gezmenin yerini almıştır (Emekli, 2005, s. 101).

Son zamanlarda, uluslararası turizm faaliyetlerine katılanların farklı taleplerde bulunması, turizm arzının çeşitliliğinin artmasını sağlayarak turizmin gelişmesine de katkıda bulunmaktadır. Son yıllarda deniz, kum, güneş turizminden çok turistlerin ilgisini alternatif turizm türleri çekmektedir. Bunlardan biri de kırsal turizmdir (Çeken, Karadağ, & Dalgın, 2007, s. 6).

Bitlis sahip olduğu değerleriyle turizm arzından aldığı payı arttırabilir. Kırsal kalkınma üzerinde turizmin etkisi, genel olarak bölgedeki kültürel, tarihi ve doğal varlıkların etkin kullanılması yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bitlis, coğrafi konumunun uygunluğundan dolayı kırsal turizm, sağlık, tarih, kültür, gibi pek çok alternatif turizm kaynağına sahiptir.

Turizm gelirlerinin ekonomi üzerindeki etkilerini sektör bazında incelemeyi amaçlayan çalışmalarında Yamak ve arkadaşları; içinde bulunduğu sektörden (emek-yoğun) dolayı turizmin gelişmesinin, doğrudan hizmet sektörünü, dolaylı olarak ise sanayi sektörüne katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir (Yamak, Tanrıöver, & Güneysu, 2012, s. 219). Çalışmada ayrıca, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında bulunan ve bu nedenle görünmeyen bir ihracat kalemi olan turizmin, milli gelir artışı ile ülkelerin kalkınmasına katkı sağladığı da vurgulanmıştır (Yamak vd., 2012, s. 205).

Bahar (2006) tarafından, turizm ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını analiz etmek ve turizm sektörünün iktisadi büyümeye etkisini açıklamak üzere yaptığı çalışmanın sonuçları şöyledir: Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Kointegrasyon testi sonuçlarına göre ise bu iki değişken arasında yalnızca bir ortak vektör bulunmakta ve bu durum da, ülkemizde turizm gelirlerinin uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkilediğini göstermektedir. Turizm gelirlerinde %1'lik bir artışın, GSMH'yi 0.16 birim artırdığı yapılan regresyon sonucu ortaya çıkmıştır. Yani, ülkemiz için yapılan bu çalışmanın sonunda turizm gelirlerinin uzun dönemde ekonomik büyüme ve gelişmeyi etkilediği kanıtlanmıştır (Bahar, 2006, s. 147).

Çoban ve Özcan (2013), 1963-2010 dönemine ait ülkemizde ekonomik büyüme ve turizm arasında kısa ve uzun dönemli ilişkileri eş bütünlük ve nedensellik metodu ile analiz etmişlerdir. Bu çalışmaya göre, kısa dönemde iki değişken arasında bir ilişki yoktur. Uzun dönemde ise turizm, iktisadi

büyümenin önemli bir nedenidir. İki değişken arasında iki yönlü bir nedenselliğin olduğu da çalışmanın bulguları arasındadır. Turizm sektörünün ülkemizin önemli büyüme kaynaklarından biri olduğu vurgulanmıştır (Çoban & Özcan, 2013, s. 243).

Bahar ve Bozkurt (2010) çalışmalarında, ülkemizin de içinde olduğu 21 tane gelişmekte olan ülke için 1998-2005 arasındaki yılları kapsayacak şekilde, turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığını test etmek amacıyla bir panel veri seti oluşturmuş ve İki Aşamalı GMM-Sistem Analizi yapmışlardır. Bu analizlere göre gelişmekte olan ülkeler için turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Turizm gelirlerindeki %1'lik artışın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde %2,825'lik bir artış sağladığı çalışmanın sonuçları arasındadır.

Türkiye'nin uzun dönem ekonomik gelişiminde turizmin etkisini inceleyen başka bir çalışmada, turizmin ekonomik büyümeye katkı sağladığı hipotezi Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle doğrulanarak 1992-2007 yılları arasında turizmin ekonomik büyümeyi desteklediği sonucuna varılmıştır (Aslan, 2008).

Turizm ekonomiyi etkilediği kadar, ekonomiden de etkilenen bir sektördür. Kara ve arkadaşlarının, ülkemizin 1992-2011 yılları arasındaki turizm gelirlerinin çeşitli makro iktisadi değişkenler ile ilişkisini ölçmeye ilişkin yaptıkları çalışmada oluşturdukları üç model ve elde edilen sonuçlar şöyledir:

- İktisadi büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan ilk model ile, büyümeden turizm gelirlerine tek yönlü;
- Cari işlemler dengesi ile turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi analiz eden ikinci modelde, turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru çift yönlü;
- Son olarak, turizm gelirleri ile reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi analiz eden üçüncü modelde, döviz kurundan turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik analizi tespit edilmiştir.

Yani, dünyada ve ülkemizde önemli bir yere sahip olan turizm sektörü, makro ekonomik değişkenleri etkilediği gibi bu değişkenlerden etkilenen bir sektördür (Kara, Çömlekçi, & Kaya, 2012, s. 95).

Bölgeler arası ekonomik gelişme üzerinde turizmin başka bir etkisi de, yöre insanının refah düzeyini yükseltmesidir. Bir bölgeye doğru gerçekleşen turist hareketlerinin neticesinde o bölge insanları; ulaştırma hizmetlerinde

yüksek standartlara, su, elektrik gibi altyapı hizmetlerinde üstün bir seviyeye ve ayrıca belki başka durumlarda sağlayamayacakları eğlence merkezleri, tesis veya etkinliklere sahip olma imkânını yakalayacaklardır. Yani turizm, işsizliğin azalmasını sağlayarak, iktisadi yapının çeşitlenmesine, ülkede veya bölgede birçok sektörün gelişmesini de etkilemektedir (Bahar, 2007, s. 10).

Hızla gelişen ve kendini yenileyen bir sektör olarak turizm, gelişmekte olan ülkeler için önemli sektörlerden biridir. Bu sektör, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında var olan ekonomik farklılıkları azaltabilir ve az gelişmiş ülke veya bölgelerin kalkınmasına yardımcı olabilir. Turizmin ödemeler dengesi üzerindeki pozitif etkisi, döviz kaynağı yaratması, işsizliği azaltması, diğer sektörleri canlandırması, altyapı ve üstyapı yatırımlarını teşvik etmesi gibi sosyal ve kültürel etkileri de bölgenin veya ülkenin ekonomisinde önemli olmaktadır. Sektörel sorunların çözülmesi ile, sektörün katma değer yaratması ve verimlilik artışı sağlanabilecektir (Bozgeyik & Yoloğlu, 2015, s. 639).

Tüm bu çalışmalardan şu sonuçlar çıkmaktadır:

- Turizmle sayesinde işsizlik azalacak,
- Turizm sektöründe çalışan kişilerin bilgi ve beceri düzeyleri artacak,
- Yöresel ürünler pazarlanarak turizmin gerçekleştirildiği yerli halka gelir sağlanması yoluyla gelir dağılımında dengesizlik azalacak,
- Turizmin gelişmesi amacıyla altyapı sorunları çözülecek,
- Yerel halk tarafından turistik değerlerin farkındalığı artacak ve bu sayede turistik değerler korunacaktır.

2. Dünyada ve Ülkemizde Başarılı Kırsal Turizm Örnekleri

Kırsal turizmde gelişme sağlamış çoğu ülkede, kırsal mekanlar içinde buldukları dönemin dışında geçmiş dönemlerin izlerini taşıyan mekanlara dönüştürülerek turizme kazandırılmaktadır. Çok farklı özellikleri barındıran kültür turizmi, yalnızca bir yöreye özgü olmaktadır. Birbirlerine benzer yanları olsa da, aynısına başka yerde rastlamak mümkün değildir (Soykan, 2003, s. 4). Dünyada ve ülkemizde başarılı olmuş birkaç kırsal turizm örneğine bu amaçla yer verilmiştir.

Tablo 1. Kırsal Turizm Örnekleri

Ülke	Başarılı Kırsal Turizm Faaliyetleri
Fransa	Fransa'nın Alsace bölgesinde, meşhur "Şarap Yolu" ile Ren Nehri arasındaki 20 hektarlık alanda 20 konuttan oluşan bir "ekomüze" kurularak önceki kuşakların el sanatları, günlük hayatları ve 1500'lü yıllardan beri kutlanan bayramları canlandırılmıştır. Evlerinden bazıları konaklama, bazıları da restoran hizmeti vermektedir. Bu ekomüzede yıl altıya bölünerek iki dönemi yansıtan etkinlikler organize edilmiştir (Soykan, 2003, s. 4). Kırsal turizmin öncülerinden biri olan Fransa, son yetmiş yıldan beri mevzuat ve örgütlenmedeki tecrübeleri sayesinde en yeni modelleri ve en iyi uygulama örneklerini dünyaya tanıtmaktadır. 2016 yılı istatistiklerine göre iç turizm faaliyetlerinin yaklaşık üçte birinin kırsal turizme ayrılması ve tüm gecelemlerin % 30'unun bu turizm türüne ait olması, Fransızların kendi ülkelerinin kırsal turizmine ilgilerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Baykal, 2021: 44).
3. Macaristan	Balaton Gölü'nün etrafında düzenlenen folklor programları ve atlı gösteriler turistlerin oldukça ilgisini çekmektedir. Çok sayıda gölün yer aldığı turistik bir alanlardan biri de Lake District Bölgesi'dir. Gölün kenarında büyükbaş hayvanları ve gölde su sporu yapmak için kullanılan jetskileri aynı anda görmek mümkündür. Eskiden maden ocağı olarak kullanılıp yıllar sonra terk edilen mağaralarda sesli, ışıklı, görsel animasyonlar gerçekleştirilmektedir. Turistlerin en çok ziyaret ettiği mekanlar ise gününbirlik şekilde gezilen şatolardır (Akça, 2004).
İtalya	Kuzeydoğu İtalya'da yer alan Güney Tirol dağlık bölgesi, Alpler ve Akdeniz zıtlığının biraraya geldiği bir bölgedir. Söz konusu dağları 2017 yılında 7 milyon kişi ziyaret ederek 32 milyon geceleme yapmışlardır. (Baykal, 2021: 45).
İsviçre	Her sene 120 milyon turist tarafından ziyaret edilen Alpler'de geceleme sayısı ise 500 milyon gecektir. Dünya turizm gelirinin yaklaşık 1/3 payına sahip olan Alpler'de yaşayan insanların %70'i doğrudan ya da dolaylı şekilde turizmden yararlanmaktadır. Alp'lerdeki yol ve demiryolu toplam 405.000 kilometre uzunluğundadır. Bu yol Dünya'nın çevresinin 10 katı olmakla birlikte dünyadaki en yoğun dağ yolu özelliğine de sahiptir (Şerefoğlu, 2009, s. 80).
Finlandiya	Finlandiya, "Kültür Kırsal Turizm İçin Güç" isimli projeyle, kırsal turizmin gelişmesi amacıyla geleneksel peyzajı, bina ve içlerini, gıda ve yerli mimariyi, mobilya ve tekstil kullanımını analiz ederek kırsal kültürün gelişmesini ve sürdürülmesini hedeflemiştir (Şerefoğlu, 2009, s. 67).

Yeni Zelanda	Kırsal turizm açısından sadece coğrafi özellikleri değil, aynı zamanda bu bölgede “Yüzüklerin Efendisi” filminin çekilmiş olması bir tanıtım aracı olarak turistleri bölgeye çekmiştir. Nitekim, turistlerin %72’si bu filmi izlemiş ve bu durum Yeni Zelanda’nın kırsal turizminin gelişmesine katkı sunmuştur. Kırsal bölgelerde yaşayan yerli halkın turistler için konaklama hizmeti sunması ve el yapımı ürünler satması tarımın dışında yerli halka ilave gelir sağlamıştır (Karamehmet vd., 2016: 109-110; Doğan ve Özasan, 2017: 67).
Türkiye	Ülkemizde doğa sporlarını içeren etkinlikler, doğa yürüyüşleri ve günübirlik köy ziyaretleri kırsal turizm kapsamındadır. İstanbul, İzmir gibi megakentlerde, Muğla ve Antalya gibi turistik şehirlerin çevresinde, kültürel ve tarihi zenginliklere sahip Safranbolu ve Bursa gibi yerleşim yerlerinde, antik kentlere yakın olan köylerde turizm bu yönde gelişmiştir (Aydın B. , 2016, s. 43; Akça, 2004). Son zamanlarda kırsal turizm kapsamında değerlendirilen eski bir Rum köyü olan Şirince Köyü de kırsal turizme iyi bir örnektir. Coğrafi konumunun uygun olması, sahip olduğu kültürel değerler ve yerli halkın turizme yönelik olumlu düşünceleri sayesinde oldukça tanınan bir köy olmuştur. Köyde turizmin gelişmesiyle köy nüfusu yeniden yükselmiştir. Köyün yerli halkının evlerini pansiyon olarak kullanmaları da kırsal turizmin gelişmesini sağlamıştır (Ün vd., 2013: 348). Dünyadaki başarılı turizm örneklerinde olduğu gibi ülkemizde de kırsal bölgelerde ovalardan dağlara çıkılan, yaylalardan kıyılara inen köy yolları turistik amaçla kullanılabilir. Bu amaçla son zamanlarda kimi seyahat acentaları ülkemizin bu bölgelerinde turlar düzenlemektedirler (Soykan, 2003, s. 5)

3. Bitlis ile İlgili Genel Bilgiler

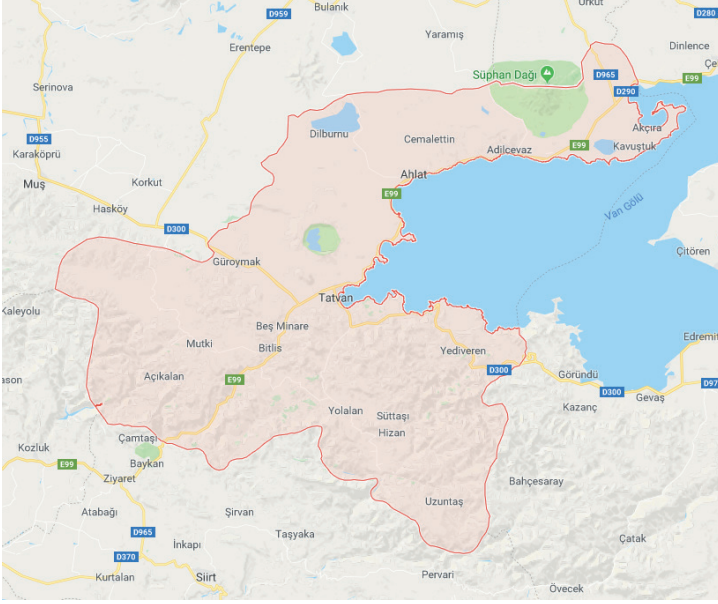
Selçuklu Mezarlığı ve Osmanlı Devleti tarafından yapılan eserler bakımından oldukça zengin bir geçmişe sahip olan Bitlis, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Minareleri, kalesi, hamamları, camileri, medreseleri, hanlar gibi birçok esere sahip olan Bitlis, tarihi yerlerinin yanında doğal güzellikleri ile gezilmesi ve görülmesi gereken bir ildir (Savgın & Belli, 2017, s. 2).

3.1. Bitlis Tarihi

Bitlis tarihi, tarihçiler tarafından farklı tarihlerde başlatılsa bile aslında bu tarih, Neolitik Çağ denilen Yenitaş dönemine dayanacak kadar eskidir. Bitlis tarih boyunca çeşitli uygarlıkların hakimiyeti altına girmiştir. 1084 yılında ise Bitlis tamamen Selçuklu İmparatorluğu’na katılmıştır. Bitlis, 450

yıllık Şeref Han ailesinin yönetimi içinde; İlhanlılar, Celayirler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safaviler ve Osmanlıların hakimiyeti altına girmiştir (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

3.2. Bitlis'in Coğrafi Konumu, Nüfusu ve Ekonomik Durumu

Şekil 1: Bitlis İlinin Coğrafi Konumu

Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü'nün batısında bulunan bir ilimizdir. Bitlis ulaşım açısından bir kavşak noktasında yer almaktadır. Avrupa ile Asya'yı birleştiren demiryolu Tatvan'ın Tuğ İskelesinde sona erer. Tren feribotlarla Van Gölünü geçerek Van'dan demiryolu ile İran'a ulaşır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde yer alan ilin kuzeyinde Ağrı ve Muş illeri, doğusunda Van, batısında Batman ve Siirt illeri bulunmaktadır. Bitlis'in merkez ilçe, Hizan, Mutki, Tatvan, Güroymak, Ahlat, Adilcevaz olmak üzere 7 ilçesi mevcuttur (Elmastaş, 2008, s. 91).

Tablo 2. Yıllara Göre İl Nüfusu, 2013-2022

Yıllar	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Nüfus	337156	338023	340449	341225	341474	349396	348115	350994	352277	353988

Kaynak: 2000-2022, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), (TÜİK, 2023).

Bitlis ilinin nüfusu 2017 yılı itibariyle 341 474 kişidir. Bitlis nüfusu genel olarak tarımda çalışır bu sebeple ilin tarıma dayalı bir ekonomisi vardır. Faal nüfusun % 80'i tarım, hayvancılık ve ormancılıkla çalışmaktadır. Ekime uygun arazinin çoğunda tahıl ekilir. Tütün azdır, fakat çok kalitelidir. Ceviz, armut, antep fıstığı, meyan kökü, elma, kiraz ve dut yetişir. Badem, vişne, kayısı ve ayva az miktarda yetişir. Daha çok göçebe aileler hayvancılıkla uğraşır. Keçi, koyun, sığır beslenir ve arıcılık yapılır. Bitlis'te sanayi henüz gelişme yolundadır. Küçük sanayi; oto tamirciliği, teneke ve demircilik ile dokuma üzerine faaliyet göstermektedir. Büyük işletmeler ise Bitlis Un Fabrikası, Bitlis Sigara Fabrikası, Tatvan Yem Fabrikası, Tatvan Et Kombinası, Adilcevaz Süt Fabrikası ile Tatvan Tersanesidir (Coğrafya Dünyası, 2014).

3.3. Bitlis İlinin Turizm Potansiyeli

Bitlis ili doğal, kültürel, tarihsel ve mimari yapısı ile önemli değerlere sahiptir. Adilcevaz-Ahlat ve Tatvan ilçelerine hilal şeklinde kıyısı olan Van Gölü, Nazik ve Aygır Gölleri, ülkemizin en büyük yanardağı olan Nemrut Dağı ve Krater Gölü, Süphan Dağı, kış sporu alanları, kaplıcaları, Beş Minaresi ile doğal ve tarihsel varlıklarının kucaklaştığı Bitlis, çok şirin illerimizden biridir (Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017, s. 12).

Günümüzde deniz, kum, güneş turizminden farklı olarak insanların ilgi odağı haline gelen tarih, kültür ve alternatif turizm çeşitlerine sahip Bitlis, yatırımcılar tarafından bilinçli olarak değerlendirilerek turizm alanında marka bir şehir olabilme özelliğini taşımaktadır (Savgın & Belli, 2017, s. 1).

Doğaya dayalı turizm, yumuşak turizm, özel ilgi turizmi, yeşil turizm, bilinçli turizm, kırsal turizm, sürdürülebilir ve alternatif turizm olarak adlandırılan bir kavram olan ekoturizm, uluslararası, ulusal ve bölgesel boyutta giderek önem kazanmıştır (Erdoğan & Erdoğan, 2005, s. 4). Kavramın açıklandığı şekliyle Bitlis ilinin ekoturizme çok uygun olduğu görülmektedir. Bitlis, her mevsime uygun turistik zenginliğe sahiptir (kültür mirası, kış sporu, yayla, kaplıca turizmi, flora ve faunası, kıyı turizmi, inanç turizmi, dağcılık turizmi).

4. Bitlis İlinin Doğal Varlıkları

4.1. Jeotermal Alanlar

4.1.1. Bitlis İlinin Jeotermal Kaynakları

İlde sıcaklığı, 37,5-59,5 °C arasında farklılık gösteren, romatizma ve deri hastalıklarının tedavisinde yararlanılan üç jeotermal alan bulunmaktadır. Nemrut jeotermal alanı, Çukur jeotermal alanı ve Tuğgermav jeotermal

alanı kaynaklarının bazıları yüksek sıcaklığa sahip olduklarından hipertermal sularındırlar (Elmastaş, 2008, s. 96).

4.1.2. Çukur Jeotermal Alanı

Güroymak'a 10 km uzaklıkta olan bu jeotermal su kaynağı magmatik kökenlidir. Çeşitli hastalıkların tedavisinde bu kaplıcadan faydalanılmaktadır. Genellikle Mayıs-Eylül arasındaki dönemlerde Çukur sıcak su kaynaklarından yararlanır. Ancak, kaplıca tesisi günümüzde tahrip olmuş ve kullanılamaz haldedir (Elmastaş, 2008, s. 96).

4.1.3. Nemrut Jeotermal Alanı

Şekil 2: Nemrut Jeotermal Alanı Lokasyonu

Bu alan Nemrut Volkanı üzerinde bulunan Nemrut Kalderası üzerinde yer almaktadır. Ahlat'a 25 km Tatvan'a 15 km uzaklıkta bulunan Nemrut jeotermal alanına kış aylarının dışında ulaşım rahatlıkla sağlanmaktadır. Nemrut sıcak su kaynağının sıcaklığı 46-59 °C arasındadır. Bu sular Ilıgöl'e dökülmektedir. Bu su kaynaklarından ve tepelik alanlardaki kayalıklardan çıkan buhardan, tıbbi açıdan yararlanılmaktadır (Elmastaş, 2008, s. 98-100).

4.1.4. Ilıcaköy (Tağgermav) Jeotermal Alanı

Merkez ilçenin Bölükyazı bucağına bağlı Ilıcaköy'de yer alan bu kaplıca, Bitlis'e 25 km uzaklıktadır. 44 °C sıcaklığı ile hipertermal maden suyu olarak nitelendirilen bu kaplıcadan romatizmal hastalıkların ve cilt hastalıklarının tedavilerinde yararlanır (Elmastaş, 2008, s. 101).

4.2. Bitlis'te Bulunan Göller

4.2.1. Van Gölü

Şekil 3: Van Gölü'nün Lokasyonu

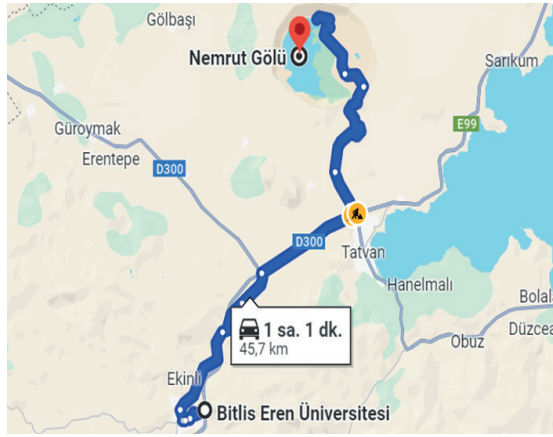
Ülkemizin en büyük gölü olan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Kapalı Havzasının ortasında yer alan Van Gölü'nün üçte ikisi Bitlis sınırları içindedir (Uluer, 2009, s. 26).

Reşadiye-Altınşaç arasında kalan köylerde bulunan ormanlık alanların varlığı, temiz koyları ve eşsiz manzarasıyla saklı bir cennet gibidir. Doğal güzellikleriyle birlikte gölün güneyde kalan yerleri tarihi eser ve kültür mirası bakımından zengindir. Gölün güneyinde topoğrafyanın benzersiz olmasından dolayı kıyının tüm kısımlarına karayoluyla ulaşmak mümkün olmamaktadır. Topografya ulaşımı önemli ölçüde etkilediği için bu bölgelerde nüfusun ve yerleşmenin baskısı daha az olmuştur. Tarım yapılabilecek alanların az olması nedeni ile kırsal yerleşmeler azdır. Bu alanlar turistik açıdan değerlendirilirken sürdürülebilir turizmi desteklemesi açısından; yerleşme ve nüfus baskısı yaratmayan, doğa ile uyumlu, sınırlı sayıda insanın sınırlı sürede ziyaret edebileceği planlamalar yapılmalıdır (Deniz, 2008). Göle uzanan kara parçalarının oluşturduğu yarımada yapısı, suyunun berraklığı, yeşilin ve mavinin kucaklaştığı görüntüsü ile Van Gölü benzersiz bir doğa harikasıdır (Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017, s. 31).

Van Gölü, rekreasyonel etkinliklerden biri olarak kabul edilen yüzme aktivitesine uygun birçok alan barındırmaktadır. Dünya turizm hareketlerinin genelinin yüzme etkinliğine dayalı olarak gerçekleştirildiği düşünüldüğünde Van Gölü bu anlamda önemlidir (Alaeddinoğlu, 2013).

Son zamanlarda Van Gölü'nde yapılan çalışmalarla, 20 metre uzunluğunda, dünyanın en büyük mikrobiyalitleri olan ve “su altı peribacaları” olarak isimlendirilen dünyanın en büyük mikrobiyalitlerinin bulunması dalış için bu gölü oldukça çekici hale getirmektedir. Van Gölü dalış sporları için de önemli bir potansiyel taşımaktadır (Meriç & Bozkurt, 2017, s. 161).

4.2.2. Nemrut Krater Gölü ve Kalderası

Şekil 4: Nemrut Gölü Lokasyonu

Nemrut Gölü doğal güzelliği ile korunması gereken önemli bir turizm varlığıdır. Nemrut Kalderası çok nadir görülen bir doğa harikası olmakla birlikte tek başına bile turizm potansiyeline sahiptir. Nemrut Dağı'na çıktığında ilgi çeken bir manzarayla karşılaşılır. Kalderanın içinde bulunan Nemrut Gölü ve Ilığ Göl yazın yüzmek için uygundur. Kenarındaki sıcak su kaynaklarından dolayı Ilığ Gölü'nün suları ılıktır. Nemrut Gölü'nün serin sularından sonra Ilığ Gölü'ne girilmesi ya da tam tersini uygulamak, kalderada güneşlenme süresinin yeterli olması ve kuvvetli rüzgarların görülmemesi kalderayı oldukça ilginç kılmaktadır. Dolayısıyla kalderanın doğal güzelliklerini görmek amacıyla yaz aylarında gelmek isteyen turistler için güneşlenme imkânı bulunmaktadır (Gürbüz, 1995).

Nemrut Krater Gölü çevresinde dört küçük göl daha vardır. Krater gölünün durgun suları, kayıkla gezinti yapmak ve yüzmek için uygundur.

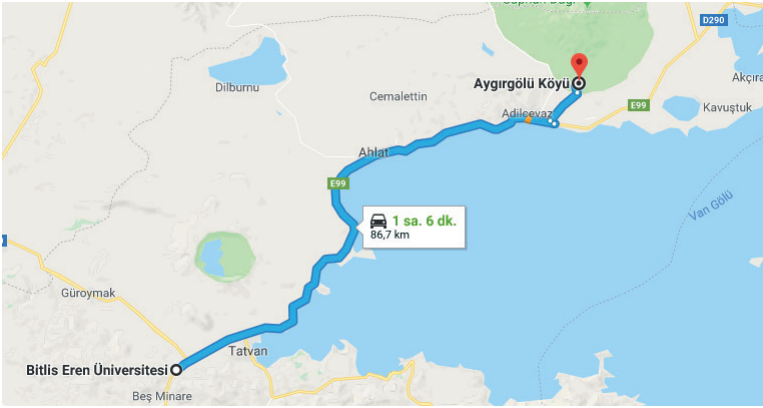
Kayaların arasında buhar fişkırması nedeni ile her an harekete geçecekmiş gibi bir izlenim veren doğa harikası krater, dünyanın ikinci büyük, Avrupa'nın ise en büyük krater gölüdür. Nemrut Kalderası ve çevresindeki 4872 hektarlık alan Milli Parklar Kanunu gereğince, Bakanlar Kurulu kararı ile Tabiat Alanı olarak ilan edilmiştir (Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017, s. 31).

4.2.3. Nemrut Kalderası

Yaklaşık olarak 10 km'lik çapıyla dünyanın en büyük kalderalarından biri olan Nemrut Kalderası Van Gölü'nün güneybatı kenarında yer alan Nemrut Volkanı üzerindedir (Avcı, 2005, s. 40).

Nemrut Kalderası; Mısır Akbabası, Kızıl Akbaba, Çayır Delicesi, Kaya Kartalı, Küçük Kartal, Bıyıklı Doğan, Puhu, Sürmeli Dağ Bülbülü ve Kara Kanarya gibi kuş türlerinin görüldüğü doğal bir kuş alanıdır (Gürbüz, 1995, s. 264).

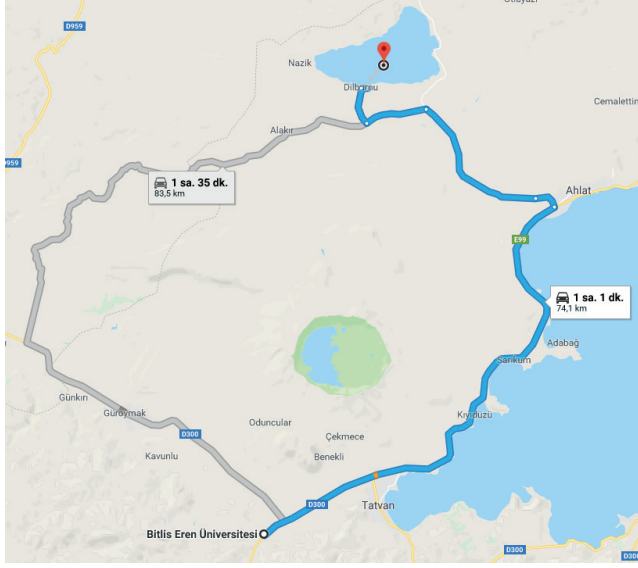
4.2.4. Aygır Gölü

Şekil 5: Aygır Gölü Lokasyonu

Aygır Gölü de doğal güzelliği ile tek başına bir turizm varlığıdır (Gürbüz, 1995, s. 103). Küçük olmasına karşın bölgede en çok ilgi çeken göllerden biri Aygır Gölü'dür. Su kalitesi, ulaşım olanakları, gölün oluşumu ve düzgün dairesel şekildeki manzarası göle olan ilginin nedenleri arasındadır. Gölün, Süphan Dağı'nın eteklerinde bulunması Süphan Dağı'na tırmanan dağcılar için uygun bir kamp alanı oluşturmaktadır. Maar içinde bulunan köyün doğusunda bir maden suyu kaynağı da bulunmaktadır (Doğu & Deniz, 2015).

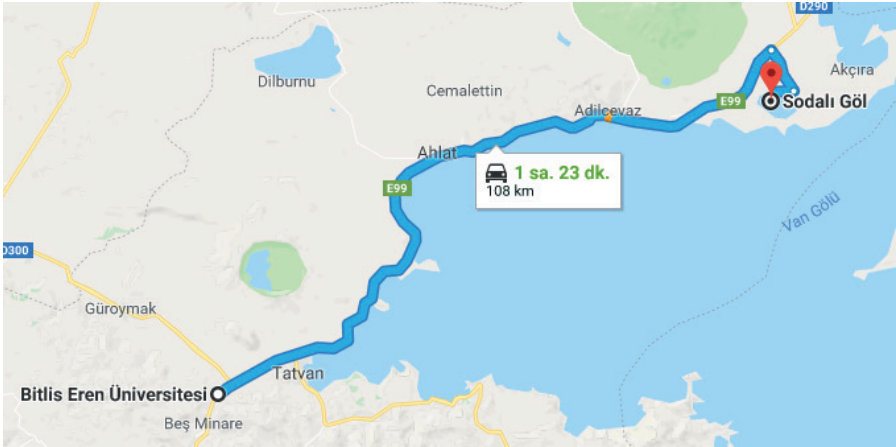
4.2.5. Nazik Gölü

Şekil 6: Nazik Gölü Lokasyonu

Ahlat'ın kuzeybatısında Van Gölü'ne 25 km mesafede bulunan bu göl, önemli miktarda balık popülasyonuna sahip olması ve kuşlar için gölden beslenme imkânı sunması gibi nedenlerle alandaki kuş biyoçeşitliliği için önem taşımaktadır (Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017, s. 32).

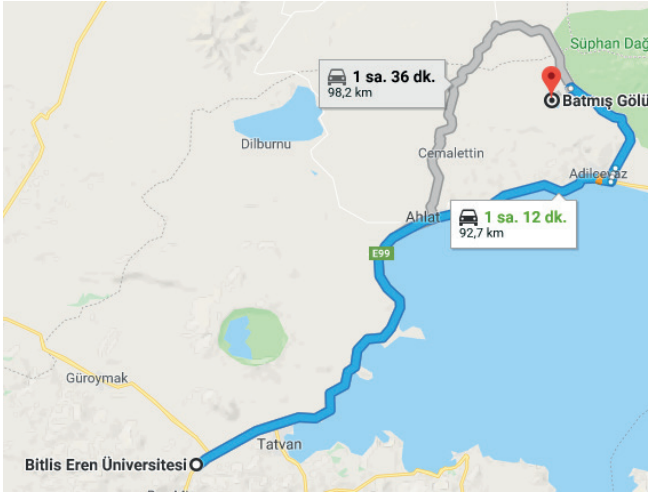
4.2.6. Sodalı Göl (Arin Gölü)

Şekil 7: Sodalı Göl Lokasyonu

Adilcevaz'ın 20 km doğusunda bulunan, suları sodalı olan göl, Van Gölü'ne çok yakındır. Kuşların göç ettiği dönemlerde Arin Gölü bu anlamda dünya ölçeğinde önemli bir alan olmaktadır. Nesli tehdit altında olan dikkuyruklar, bu alanda üremekte ve tüy değişimi dönemini de bu alanda geçirmektedirler (Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017, s. 33).

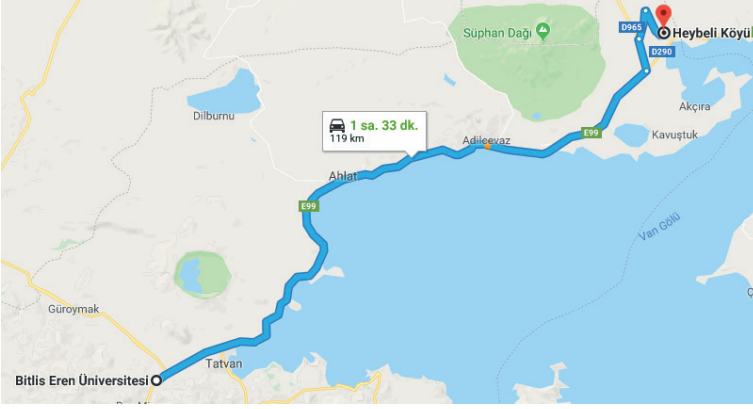
4.2.7. Batmış (Cil) Gölü

Şekil 8: Batmış (Cil) Gölü Lokasyonu

Süphan Dağı'nın batısında, Adilcevaz'da bulunan bu göl de ekoturizm çeşitliliği bakımından alternatif turizm türlerine uygundur (Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017, s. 35). Ayrıca bu alan 30837 Sayılı Resmi Gazete ile Kesin Korunacak Hassas Alan olarak 2019 yılında doğal sit alanı kapsamına alınmıştır.

4.2.8. Heybeli (Norşin) Gölü

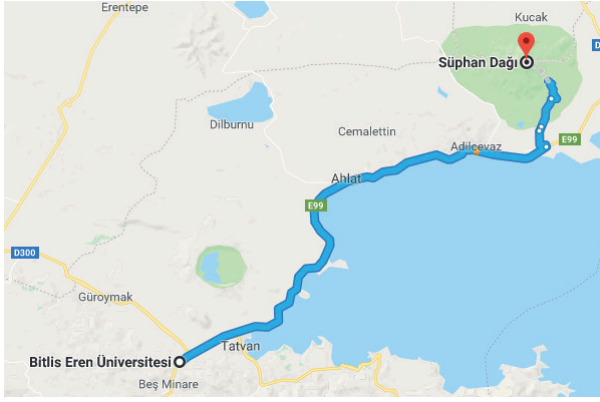

Şekil 9: Heybeli (Norşin) Gölü Lokasyonu

Adilcevaz'ın kuzeydoğusunda Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan gölün doğu ve güney kısmındaki sazlıklar birçok tür için yaşam alanı oluşturmaktadır. Gölün içindeki adacıklar da sürüngenler ve kuşlar için üreme alanıdır. Yüzölçümü olarak küçük olmasına karşın tehlike altında olan dikkuyruk ördeğin üreme alanlarından biridir. Yakın tehlike sınıflandırmasında olan I tür ile 71 kuş türünü barındırmakta olan Heybeli Göl'de 5 sürüngen, 3 memeli türü ve 2 amfibi tespit edilmiştir. Ulusal öneme sahip sulak alanlardan olan göl, Ramsar Kriterleri'nden 2 tanesini sağlamaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2003).

4.2.9. Süphan Dağı

Adilcevaz'ın kuzeydoğusunda bulunan 4058 m yüksekliğindeki Süphan Dağı, dağ turizmi açısından oldukça çekici olabilmektedir. Süphan volkan konisinin zirvesinde buzul ve sirk gölleri bulunmakta ve zirve dağcılar için eşsiz bir seyir sunmaktadır. Süphan konisinin güney eteğinde bir patlama maarı içine yerleşmiş Bitlis çayı vadisi ve çevresi 63'ü endemik olmak üzere 900'den fazla bitkiye yaşam alanı olmaktadır (Avcı, 2005, s. 40).

Şekil 10: Süphan Dağı Lokasyonu

4.3. Kayak Merkezleri

4.3.1. Nemrut Kayak Merkezi

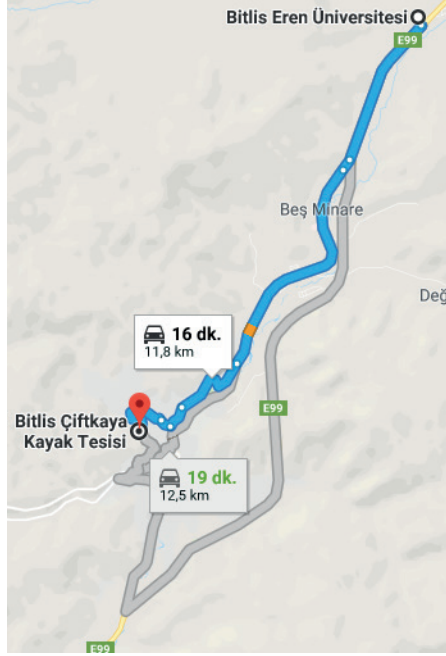
Şekil 11: Nemrut Kayak Merkezi Lokasyonu

Yukarı Murat-Van bölümünün ulusal niteliğe sahip, çekiciliği yüksek olan Nemrut Kayak Merkezi, Tatvan'a 5 km uzaklıktadır. Nemrut Dağı'nın Van Gölü'ne bakan yamacında 2007'de açılan tesiste 2550 metre uzunluğunda, 288 sandalyeli, saatte 1000 kişi taşıma kapasitesine sahip bir telesiyej

mevcuttur. Van Gölü manzarasıyla birlikte kayak keyfi sunması ve telesiyeye imkanı tesisi, oldukça çekici kılmaktadır. Ayrıca tesiste 32 oda kapasiteli bir otel de bulunmaktadır (Aydın B. , 2016, s. 79). Zirveye çıkıldığında, Avrupa Seçkin Destinasyonunun “Mükemmeliyet Ödülü”ne sahip Nemrut Krater Gölü manzarası ile karşılaşılması bu kayak merkezini diğerlerinden farklı kılmaktadır (Tatvan Kaymakamlığı, 2023).

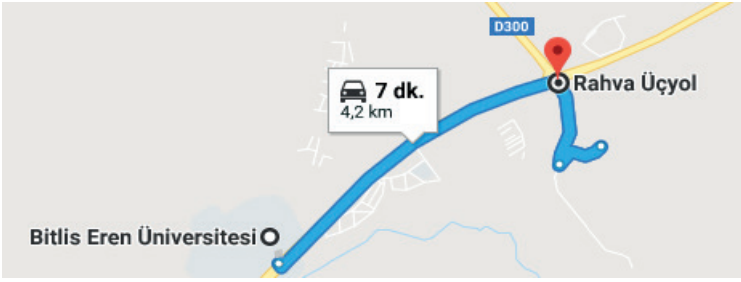
4.3.2. Çiftkaya Kayak Merkezi

Bitlis’in Zeydan Mahallesi’nde İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü tarafından 1969 yılında kurulan tesis, halen bu kurum tarafından işletilmektedir. Ülkemizin en dik pistine sahip bu merkezde, 70 yatak kapasiteli bir kayak evi bulunmaktadır. Kayak merkezinin pist zorluk derecesi çok yüksek olduğundan genellikle profesyonel sporcular tarafından kullanılmaktadır (Aydın B. , 2016, s. 80).

Şekil 12: Çiftkaya Kayak Merkezi Lokasyonu

4.3.3. Rahva Kayak Merkezi

Şekil 13: Rahva Kayak Merkezi Lokasyonu

Tatvan-Bitlis karayolu arasında Rahva Düzlüğü'nde bulunan kayak merkezinde bir babylift mevcuttur. Cross-Country yarışmaları için planlanan tesisin yanı başında bulunan El-Aman Hanı, restore edilip kafeteryaya dönüştürülerek ziyaretçilerin hizmetine açılmıştır (Aydın B. , 2016, s. 81).

Bitlis'te tesisleşen bu üç kayak merkezinin dışında, herhangi bir tesisin olmadığı, düzenlenmiş pistten oluşan üç kayak merkezi daha bulunmaktadır (Aydın B. , 2016, s. 78).

4.3.4. Bitlis Eren Üniversitesi Kayak Merkezi

Ülkemizde üniversite kampüsü içerisinde kurulan ilk kayak merkezi olma özelliğini taşıyan tesis, 2022 yılında açılmıştır.

5. Bitlis İlinin Tarihi ve Kültürel Değerleri

Eski çağlardan günümüze kadar, Bitlis yöresi batıyı doğuya, Van Gölü havzasını Güneydoğu Anadolu'ya bağlayan ticaret yolu üzerinde bir geçiş noktası olmasından dolayı farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Van Gölü'nün sağladığı doğal güzellik ve tatil olanaklarının dışında Bitlis ili, Urartulardan kalan eserler, Selçuklu ve Osmanlılardan kalan yapılarıyla dikkat çekmektedir (Kılıç, 2002: 196).

Şerefhan, 1597 yılında tamamladığı Şerefnamesi'nde; karın çok fazla yağması ve şiddetli soğuklardan dolayı yolculardan birkaçının kaçınılmaz olarak bu yollarda hayatını kaybettiğinden söz etmiştir. Bu durumun kendisini ve ailesini, Bitlis ve Tatvan arasında birçok han ve imaret yapmaya sevk ettiğinden de söz etmiştir. Bazı hanların inşaatına başlandığı fakat çeşitli nedenlerle tamamlanamadığından söz eden Şerefhan, Rahva'daki imaret sayesinde son 20 yılda yolcuların rahatlıkla seyahat ettiğini ve kimsenin ölmediğini anlatmıştır (Tuncer, 1995, s. 18).

5.1. Evliya Çelebi'nin Anlatımıyla Bitlis

Bugün ülkemizin önemli illerinden biri olan Bitlis'te önemli olayların yaşandığını, önemli beyliklerin yaşadığını gösteren tarihsel değerini Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden de öğreniyoruz. 1655 yılında Bitlis'e uğrayan Çelebi, Bitlis hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Gezganimiz, kentin o dönemlerde Abdal Han yönetiminde olduğunu, kentte bir iç kalenin bulunduğunu, kalenin yarısının Han sarayından oluştuğundan bahsetmektedir. Ayrıca, surları ilkinde göre sağlam olmayan ikinci bir kaleden, iki başı demir kapılı bir çarşıdan, bir bedesten, bir pazar ve birkaç yüz evden de söz etmiştir. Kentin çevresinde dağınık bir şekilde yayılan bağlar, Evliya Çelebi'nin Bitlis ile ilgili verdiği bir başka bilgidir. Evliya Çelebi'nin Bitlis ile ilgili verdiği bilgiler kentin sosyo-ekonomik açıdan güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle kentteki medrese, kervansaray, köprü gibi çoğu tarihi eserin Şerefoğulları döneminde yapılmış olması bu dönemde, bilime, sanata ve ticarete önem verildiğini ortaya koymaktadır. (Arınç, 1995, s. 76).

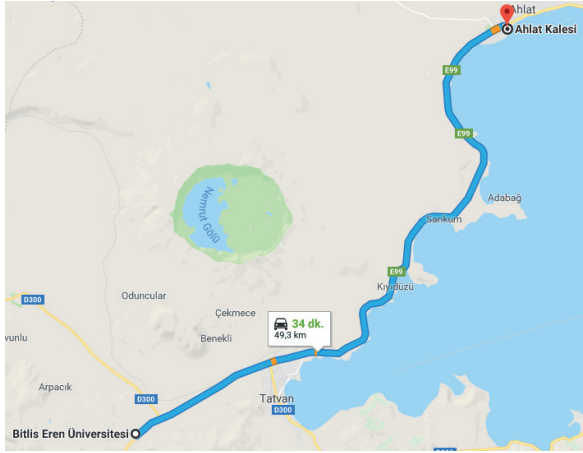
5.2. Kaleler

5.2.1. Bitlis Kalesi

Kent merkezinde bulunan çarşının dik yamacı üzerine Büyük İskender'in emri doğrultusunda, kumandanlarından Leys Bedlis tarafından M.Ö. 312 yılında yapılmıştır (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

Ermeni ve Bizans kaynaklarında sıklıkla adı geçen kale birkaç kez yıkılıp yeniden yapılmıştır. Bugün sadece kale kısmı mevcut olup kalenin yarısını kaplayan büyük saray günümüze ulaşamamıştır. Kentin merkezinde, sert bir kaya bloğu üzerine inşa edilen kale bütün görkemiyle ayakta durmaktadır (Seferbey, İzmirlioğlu, & Güzel, 2005, s. 89).

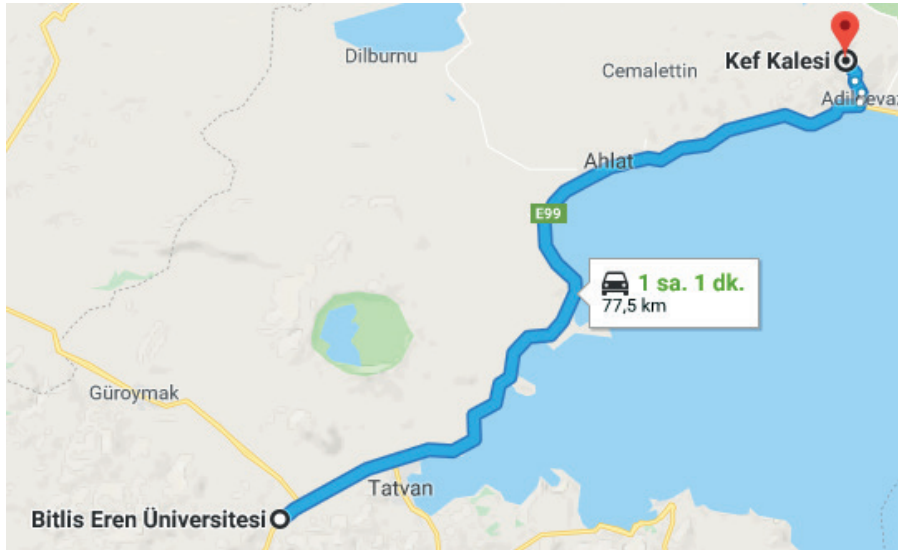
5.2.2. Ahlat Sahil Kalesi

Şekil 14: Ahlat Sahil Kalesi Lokasyonu

Günümüzde yalnızca kalıntıları kalan, Ahlat'ta bulunan iki kaleden birini Urartuların yaptığı tahmin edilmektedir. İkinci kale ise Osmanlı Kalesi olarak bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı tahmin edilen kaleyi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a genişlettiği iddia edilmektedir (Uluer, 2009, s. 35).

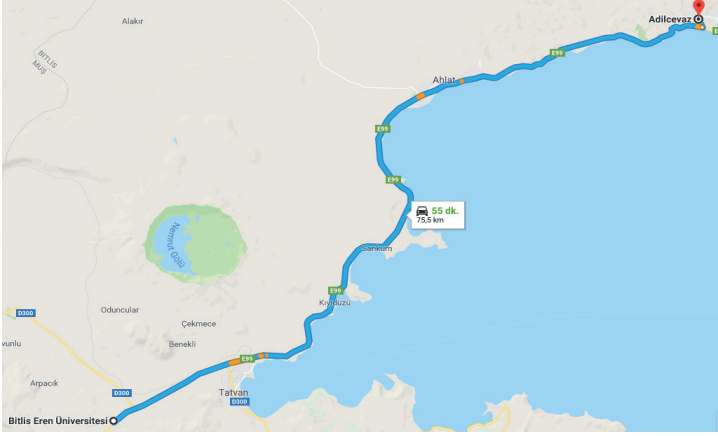
5.2.3. Adilcevaz Kef Kalesi

Şekil 15: Adilcevaz Kef Kalesi Lokasyonu

Adilcevaz'da volkanik bir tepeye kurulan bu kale Urartulardan kalmıştır. Kalenin üzerinde bulunan taş kabartmalar ve çeşitli figürler Urartular ve tanrılarıyla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır (Seferbey vd., 2000, s. 89).

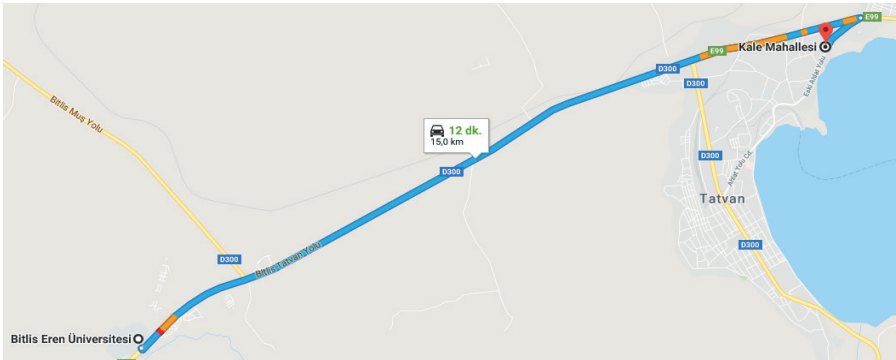
5.2.4. Adilcevaz Kalesi

Şekil 16: Adilcevaz Kalesi Lokasyonu

Van Gölü kıyısında sarp kayalar üzerine inşa edilen kale, Azerbaycan şahlarından Tacettin Alişan tarafından inşa edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman tarafından kuşatılan kalenin ilk hakimi Zal Paşa'dır. Günümüzde sadece kalıntıları kalan kalede Davullu ismi verilen bir mağara vardır. Söylentiye göre, Hz. Ali, konaklamak amacıyla atıyla bu mağaraya gelir. At nallarının izleri halen görülmekte ve bu izler üzerinden mağaraya çıkılabilmektedir (Uluer, 2009, s. 36).

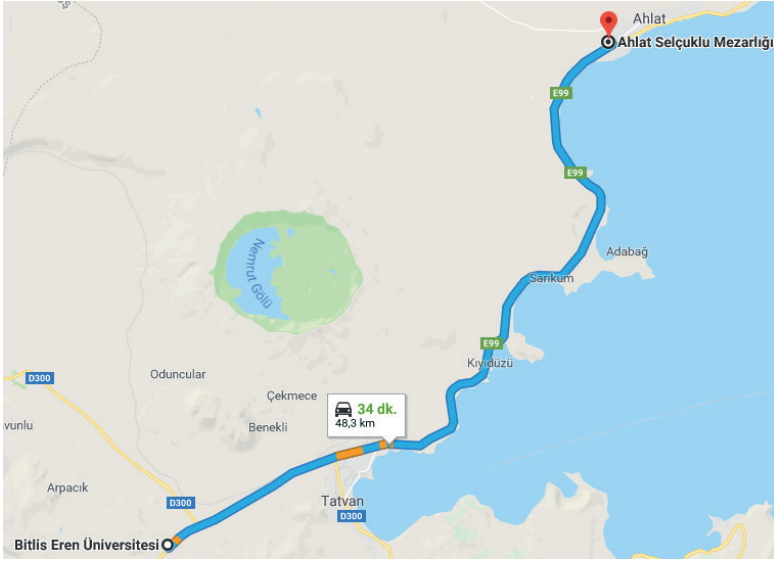
5.2.5. Tatvan Kalesi

Şekil 17: Tatvan Kalesi Lokasyonu

Tatvan'ın Tuğ Mahallesi'nde, Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Zal Paşa tarafından yaptırılan bu kale, Adilceviz ve Ahlat kalelerini istila ettikten sonra İran Şahı Tahmasp tarafından Van'a yardım gönderilmesini engellemek amacıyla yıkılmıştır (Seferbey vd., 2000, s. 89).

5.3. Ahlat Mezarları

Şekil 18: Ahlat Selçuklu Mezarlığı Lokasyonu

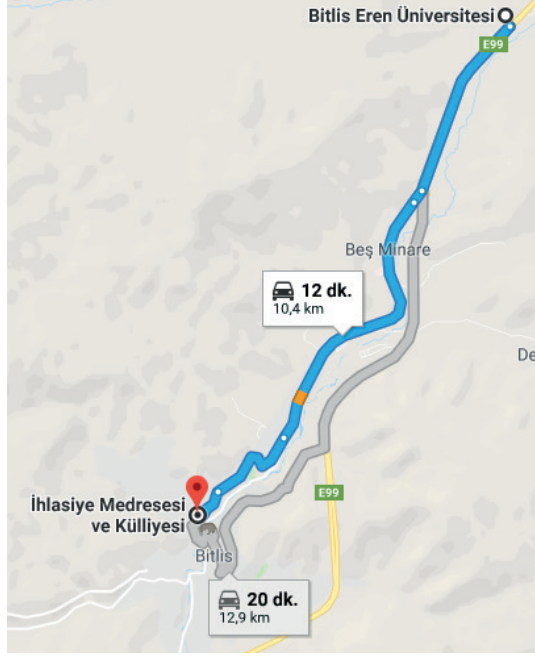
Ahlat'ta bulunan Harabeşehir, Kırklar, Merkez, Kale, Taht-ı Süleyman ve Meydanlık Mezarlık'ları taş işçiliğinin en güzel örneklerini yansıtan adeta bir açık hava müzesi konumundadır. Ahlat Selçuklu Mezarlığı'ndaki mezar taşları, ölçü ve üslup açısından Türk-İslam mezarlarının anıt özelliğine sahiptir (Barut & Yıldız, 2013, s. 41; Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017, s. 12).

5.4. Geleneksel Bitlis Evleri

Kentin ortasında yükselen ve her açıdan dikkat çeken kalenin yanından geçen yol ve dere ile yolun kenarındaki yamaçlarda yer alan taş evler, Bitlis'in tarihi kent dokusunu oluşturmaktadır. Farklı topografik konuma sahip Bitlis'te geleneksel evler ve anıtsal yapılar oldukça zengin bir görünüme sahip geleneksel mimari yapılarıdır (Oğuz & Aksulu, 2016).

5.5. Külliye ve Medreseler

5.5.1. İhlasiye Medresesi

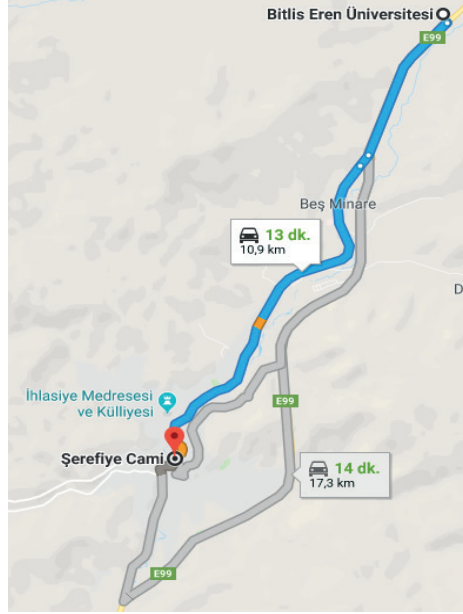

Şekil 19: İhlasiye Medresesi Lokasyonu

1216 yılında Selçuklular tarafından il merkezinde yapılan medrese, döneminin önde gelen bilim merkezlerinden biri olarak günümüz üniversitelerine eşdeğer konumdaydı. Kitabesinde 1589 yılında 5. Şerefhan tarafından onarıldığı bilgisi vardır. Bahçesinde ziyaretgâh olarak kullanılan türbeler ile bir bütünlük sağlamaktadır (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

5.5.2. Şerefiye Külliyesi

Cami, türbe, imaret ve medrese yapılarından oluşan bu külliye, kitabesine göre 1528 yılında IV. Şeref Han tarafından yaptırılmıştır. Yöre mimarisinin ve taş işçiliğinin en güzel örneklerinden biridir (Uluer, 2009: 39).

Şekil 20: Şerefiye Külliyesi Lokasyonu

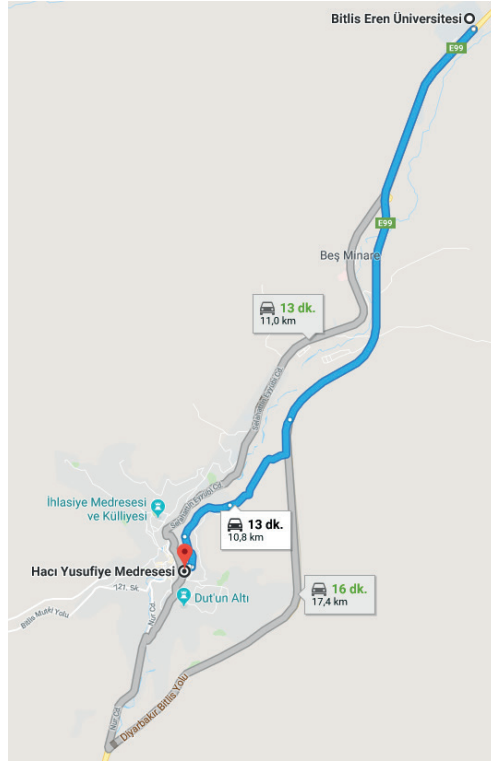
5.5.3. Yusufiye Medresesi

Merkez Girik düzü mevkiinde bulunan bu medresenin 18.-19. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Bir dönem kapalı cezaevi olarak kullanılmıştır

Hatıbiye, Şükriye, Nuhiye, Hatuniye, Ahlakiye, Hacı Begiye, Haliliye ve Tağki İslam Medreseleri Bitlis il sınırları içinde yer alan diğer medreselerdir (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

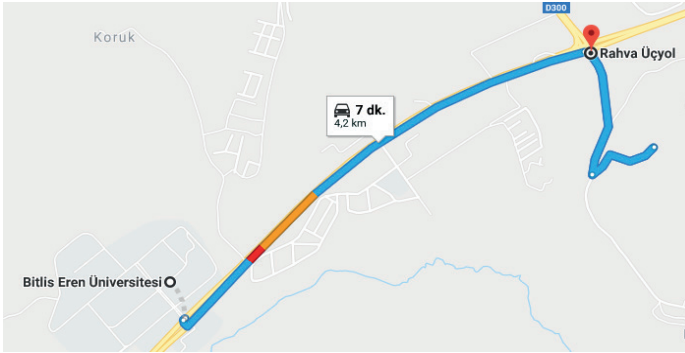
5.6. Hanlar ve Kervansaraylar

Osmanlı mimari yapıları içinde önemli bir yere sahip olan hanlar ve kervansaraylar vakıf ruhu düşüncesiyle yapılmışlardır. Genellikle ıssız ovalar ve dağ başları üzerine kurulan bu bayındırlık yapılarından bazıları Bitlis'tedir (Uluçay, t.y.: 71)

Şekil 21: Yusufiye Medresesi Lokasyonu

5.6.1. El Aman Hanı

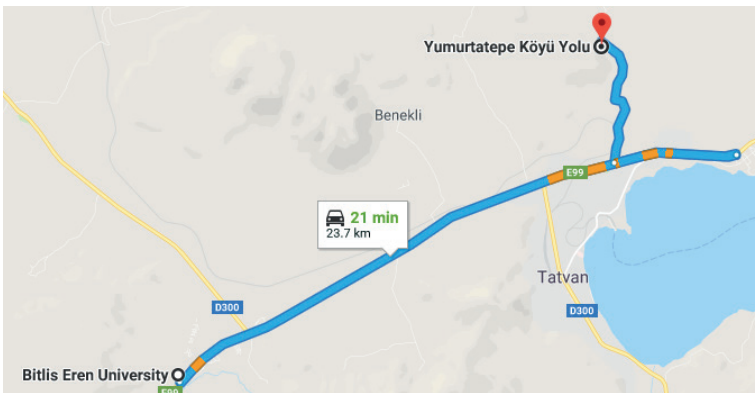

Şekil 22: El Aman Hanı Lokasyonu

Aslında El Aman Hanı olarak bilinen bu yapıdan, bazı kaynaklarda “Rahva Kervansarayı” ve “Hüsrev Paşa Hanı” gibi çeşitli isimlerle söz edilmektedir. Hanın kendi vakfiyesinde ise kervansaray olarak tasarlandığı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bu yapının bânisi Hüsrev Paşa, vakfiyenin başında yapının kuruluş amacıyla ilgili bilgiler vermektedir. Vakfiyede; yapının kervansaray olarak inşa edildiği, Alemler nam mevkiinde yolculara ve bu handa konaklayanlara bir sığınak olması amacıyla yapıldığı bilgileri bu yapının kervansaray olduğunu da açıkça belirtir niteliktedir (Oflaz ve Tekin'den Aktaran: Uluçay, t.y.,: 75).

Bu yapı, son zamanlarda yapılan büyük restorasyondan sonra tarihi dokusu ve heybetli görünüşüyle geçmişteki gibi ziyaretçileri üzerinde hayranlık uyandırmayı sürdürmektedir (Uluçay, t.y.: 71).

5.6.2. Hüsrev Paşa (Paşin) Hanı:

Şekil 23: Hüsrev Paşa (Paşin) Hanı Lokasyonu

Bitlis'e 4-5 km uzaklıkta, yolun kuzey kısmında kalan bu han, karayolunun yükseltilmesiyle yolun aşağısında kalmaktadır (Seferbey vd., 2000, s. 93).

5.6.3. Hatuniye (Hazo) Hanı: XI. yüzyılda, Abbasilerden Sultan Evhadullah Han'ın kızı Hamu Hatun tarafından yaptırıldığı rivayet edilen bu han, il merkezinde bulunan Hatuniye Köprüsü'nün hemen yanında bulunmaktadır (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

5.6.4. Başhan Hanı: XVI. Yüzyılda Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

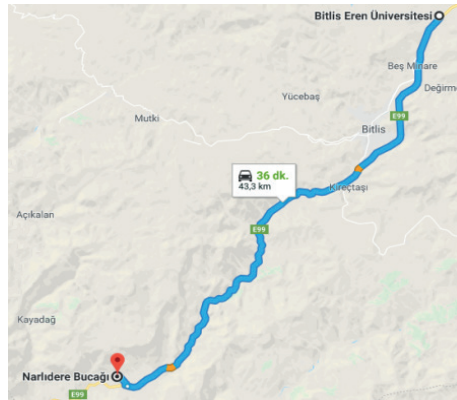
İlin önemli sayılabilecek diğer han ve kervansarayları: Arasa, Yusufiye, Şerefiye, Duhan, Kokoz ve Zal Paşa'dır (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

5.7. Köprüler ve Hamamlar

5.7.1. Köprüler

5.7.1.1. Narlıdere (Kasrik) Köprüsü

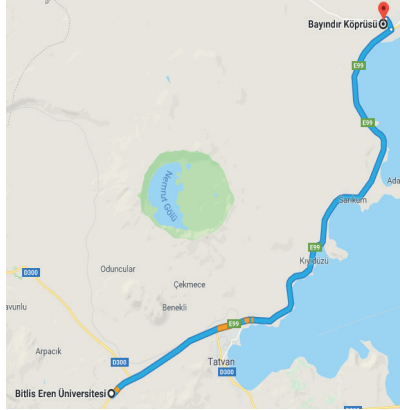
Köprünün, Osmanlı Dönemi'ne ait mimari özellikleri taşıması ve yörenin tarihi durumu dikkate alındığında 16. yüzyıl veya 17. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu köprü, Bitlis-Baykan yolu üzerinde Narlıdere köyünde bulunmaktadır (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Şekil 24: Narlıdere (Kasrik) Köprüsü Lokasyonu

5.7.1.2. Ahlat Emir Bayındır Köprüsü

13. yüzyılda yapıldığı, 15. yüzyılda ise Akkoyunlular döneminde onarıldığı düşünülmektedir (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018) .

Şekil 25: Ahlat Emir Bayındır Köprüsü Lokasyonu

5.8. Hamamlar

Bitlis merkezde, XVI. yüzyılda Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı Paşa Hamamı ve Şerefhanlar tarafından yaptırılan Han Hamamı günümüze kadar varlıklarını koruyabilen hamamlardır. Günümüzde sadece kalıntıları kalan diğer hamamlar ise şunlardır: Kale üzerinde bulunan Han Sarayı Hamamı, El Aman Kervansarayı'ndaki hamam kalıntısı, Zeydan Mahallesi'ndeki Saray Hamamı, Ahlat ve Adilcevaz Kaleleri'nde bulunan hamamlar (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

5.9. Türbe, Kümbet, Manastır ve Tapınaklar

Bitlis ili, sayı ve sanat yapısı bakımından oldukça zengin önemli mezar anıtları olan türbelere sahiptir. Her ilde o ili aydınlatan manevi şahsiyetler bulunmaktadır. Bitlis bu illerden biridir. Bitlis'in yetiştirdiği bu önemli şahsiyetler, bazen bir ilim adamı, tarihçi, şair, siyaset adamı olarak bazen de on binleri peşinden sürükleyen büyük bir komutan veya kanaat önderi şeklinde ortaya çıkmıştır (Serdar, 2017).

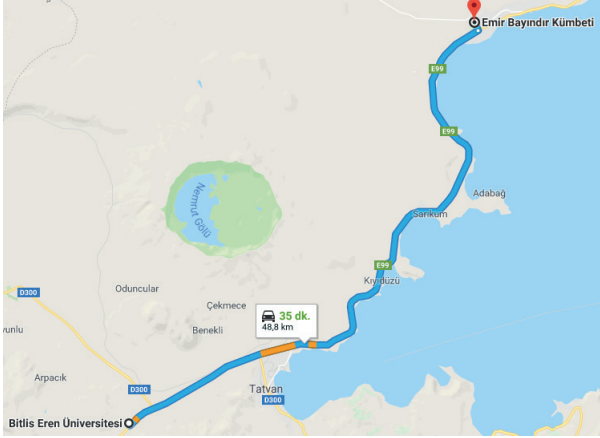
5.9.1. Küfrevi Türbesi

Şekil 26: Küfrevi Türbesi Lokasyonu

1898 yılında Küfrevi Konağı'nın bahçesine yapılmış bir ziyaretgâhtır.

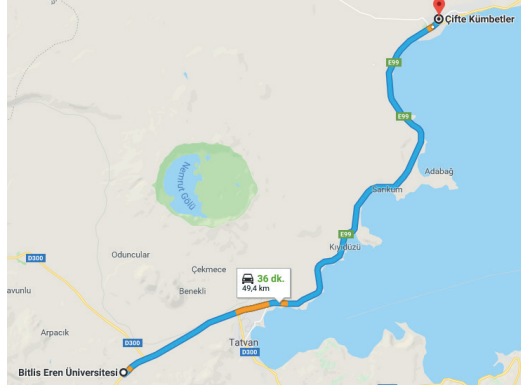
5.9.2. Emir Bayındır Kümbeti

Şekil 27: Emir Bayındır Kümbeti Lokasyonu

Ahlat'ta Taht-ı Süleyman Mahallesi'ndedir. Hicr-i 886 yılında ölen Melik Bayındır İbn-i Rüstem Bey'in ismi, kümbeti üst kısımdan tamamen saran kitabede yazılıdır (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

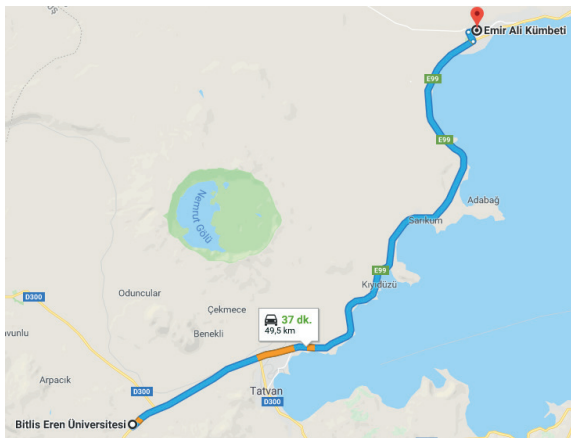
5.9.3. Çifte Kümbet

Şekil 28: Çifte Kümbet Lokasyonu

Ahlat'ta bulunan, üzerindeki kitabelerde 1280 yılında yapıldıkları anlaşılan ve yan yana olan bu kümbetlerden büyük olanı Akkoyunlulardan Bugatay Aka ile Şirin Hatun'a küçük olanı ise Esen Tekin Hatun'a aittir (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

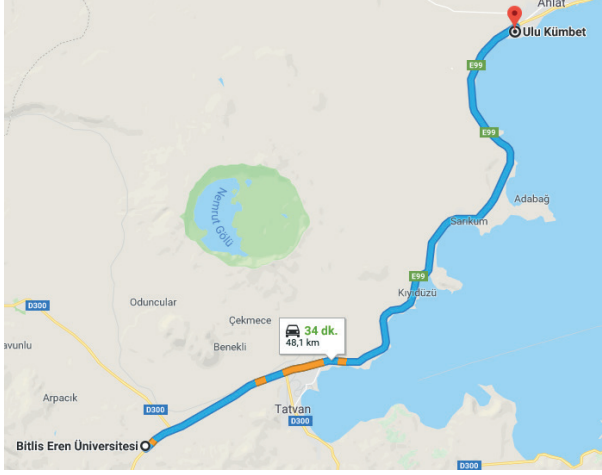
5.9.4. Emir Ali Kümbeti

Şekil 29: Emir Ali Kümbeti Lokasyonu

Rus Harbi'nde kitabesi kırıldığı için kaç yılında yapıldığı tam olarak bilinmeyen bu kümbetin, 14. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu kümbet, Ahlat'ta harabe şehir yolu üzerinde bulunmaktadır.

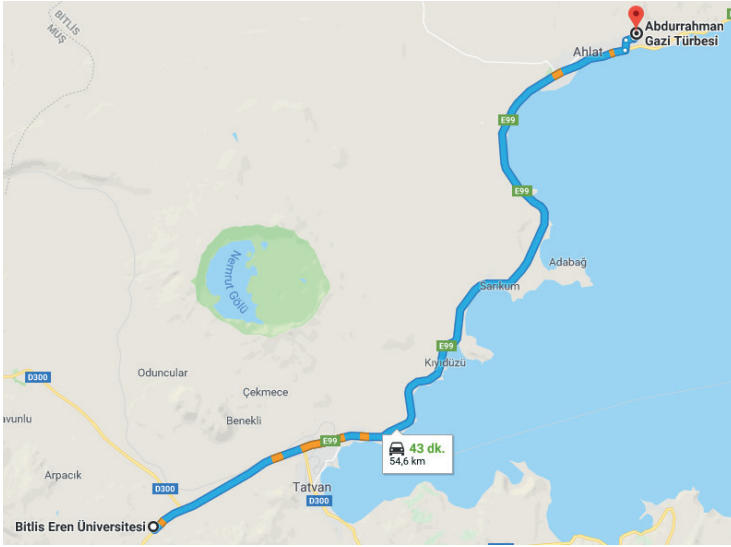
5.9.5. Usta Şagirt Kümbeti

Şekil 30: Usta Şagirt Kümbeti Lokasyonu

Ahlat'ta Van Gölü'ne çok yakın bir yerde olan bu kümbet, Ahlat'ta bulunan en büyük kümbet olduğu için "Ulu Kümbet" olarak da bilinmektedir. Kitabesi olmayan kümbetin kaç yılında yapıldığı da bilinmemektedir. Selçuklu kümbetlerinde görülen iki katlı kümbet özelliği bu kümbette de bulunmaktadır. Kümbetin alt katı mezarlık, üst katı ise mescit şeklinde yapılmıştır (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

5.9.6. Abdurrahman Gazi Türbesi

Şekil 31: Abdurrahman Gazi Türbesi Lokasyonu

641 yılında Hz. Ömer zamanında bölgeyi fethetmek üzere görevlendirilen El-Cezire Komutanı İyaz Bin Ganem komutasında bulunan Eshâb-ı Kirâmdan olan bu zat, Ahlat'ın fethi esnasında şehit düşmüştür (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

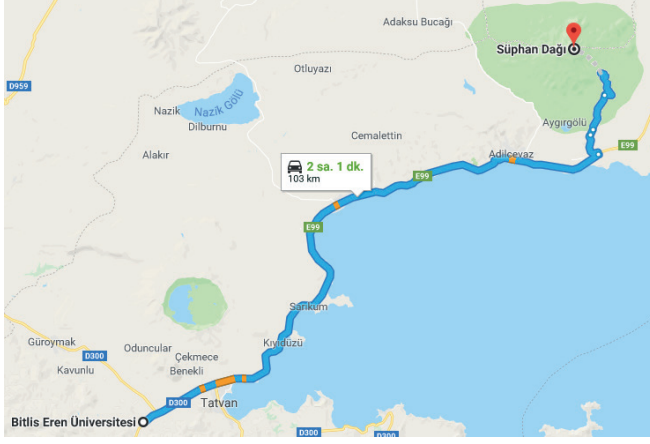
5.9.7. Şeyh Babo (Üryan Baba) Türbesi

Bitlis'in İnönü Mahallesi'nde yer alan türbenin içindeki mezar taşında 1834 tarihi vardır. Bu türbe, önemli ziyaret alanlarından biridir (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

İl sınırları içinde olan diğer türbe ve kümbetler; Hoca Hasan, Ziyaed-din Han, Nuhiye, Saidiye, Veli Şemsettin, Üçbacılar, Şeyh İsa, Hacı Yusuf, 11. Şerefhan, Şeyh Hasan türbeleri, Erzen Hatun ve Kalenderağa Kümbetleridir (Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Ayrıca farklı dinlere ait yapılar da mevcuttur:

5.9.8. Mucizeler Manastırı

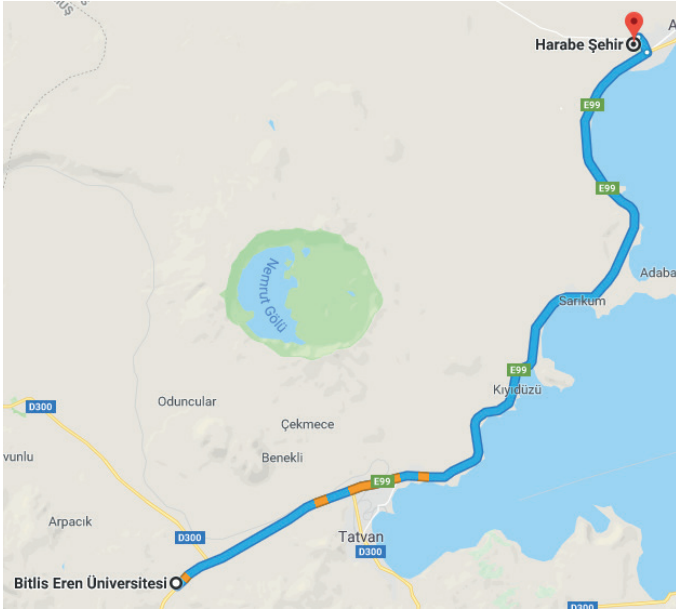

Şekil 32: Mucizeler Manastırı Lokasyonu

Süphan Dağı'nın güneybatı eteklerinde 2100 m yükseklikte düz bir kayalık çıkıntı üzerine kurulu olan bu manastır Adilcevaz'da Kilise Dağı'ndadır.

Eskiden içinde bebek İsa'nın yıkanmış olduğu mucizevi banyo teknesinden bir parçayı ve Hıristiyanlar için bazı kutsal emanetleri barındırdığı iddia edilen bu manastır ismini (şifa veren-mucizevi) Hıristiyanlar için önemli olan üç şahsiyetten alır. İki çok eski kitabın bilgisine göre manastır, 9. yüzyılda kurulmuştur (Collectif2015, 2018).

5.9.9. Budist Tapınağı

Şekil 33: Budist Tapınağı Lokasyonu

Ahlat'ın Harabeşehir Mahallesi'nde bulunan Budist Tapınağı, Anadolu'da bulunan tek Budist Tapınağı olması nedeni ile yerli ve yabancı turistleri bu bölgeye çekebilecek özelliindedir (Haberler, 2006).

5.10. Yöresel Ürünler:

Bitlis yöresel ürünler açısından da zengin bir ildir. Mutki'de yapılan çömllekler, Ahlat'ta her biri bir sanat eseri olan bastonlar, Adilcevaz cevizi, Hizan fındığı, kara kovan balı ve küp peyniri ilin en gözde ürünlerindedir.

İle gelecek turistlere, konakladıkları süreler içinde yörenin kültürünü öğrenmeleri amacıyla kilim dokumacılığı, çanak-çömllek yapımı ve diğer el sanatlarından; cevizin, fındığın yetiştirilmesinden; süt ürünlerinin ve balın elde edilmesine kadar günlük yaşamı yansıtacak her ayrıntı sunulabilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Turizmde sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla turistik değerlerin kullanılması ile elde edilen kazanç ile bu değerlerin korunması arasında bir bağ kurulmalıdır. Gece konaklamak için kullanılacak otellerin dışında organize turistik tesisler kurulmalıdır. Turistik değerlerin tanıtımı için çalışmalar

yapılmalıdır. Turistik değerler ziyaret edilirken bu değerlerin korunmasına önem verilmelidir. Doğal ve beşeri varlıklarıyla Bitlis eşsiz zenginliğe sahip bir ilimizdir. Çevresinde birçok doğal güzelliği barındırmaktadır. Yerel etkinlikler yapılarak ilin turistik çekiciliği arttırılabilir. Bitlis ili ve ilçelerinde üretilen tarımsal ürünlerin tanıtımının yapılmasıyla hem ilin ekonomisine katkı sağlanabilir hem de kültürel zenginlikler yansıtılabilir. Bitlis iline, yatırımcıları ve ziyaretçileri çekebilmek için ilin cazibe merkezi haline getirilmesi gerekmektedir. Bu noktada kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınmada etkili bir faktör olan markalaşma için kentin değerlerini ön plana çıkarması ve turizm stratejisi geliştirmesi faydalı olacaktır. İlin, turizm potansiyeli bölgesel proje kapsamında ortaya çıkarıldığında ve diğer potansiyel varlıkları ile ele alındığında etkinliği de artacaktır.

Jeotermal kaynaklar sağlık turizmi kapsamında değerlendirilebilir. Mineral su kaynakları ve termal kaynakların hangi rahatsızlıklara iyi geldiğinin belirlenmesi için araştırmalar yapılmalıdır. Bitlis'in sahip olduğu kaplıcalar iyi değerlendirilirse il, sağlık turizminin önemli destinasyonlarından biri olabilir.

Eşsiz doğası ile alternatif turizmin, özellikle fotoğraf tutkunlarının uğrak destinasyonlarından biri olabilecek Bitlis'te turizme hizmet veren sektörler de geliştirilmelidir.

Turizmi sadece ekonomik bir faaliyet, döviz kazandıran bir hareket olarak görmemek gerekir. Bu etkilerinin dışında toplumsal, kültürel etkilerinin varlığı da kabul edilmelidir. .

Turistik değerleri neredeyse ilin her yerine yayılmış vaziyette olduğu için bu durum önemli bir avantajdır. Ülkemizde hakim olan turizm algısı deniz turizmiyle paraleldir ve bu nedenle turizm mevsimi yaz mevsimiyle sınırlı kalmaktadır. Ancak bunun aksine Bitlis'te neredeyse her mevsim turistik faaliyetler gerçekleştirilebilir.

Genel olarak Bitlis ilinin sahip olduğu tüm kaynaklar, bölgesel bir gelişme stratejisine uygun olarak değerlendirilerek yeterince gelişmemiş olan bu ilin gelişmesine ve kalkınmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akça, H. (2004). Dünyada ve Türkiye’de Kırsal Turizm. *Ekonomik ve Teknik Dergi Standard* , 43 (513), 62-63.
- Alaeddinoğlu, F. (2013). *Van İlinde Turizmin Arz Kaynakları “Çekicilikler”*. Van: Yüziüncü Yıl Üniversitesi.
- Arınç, K. (1995). Geçmişteki Önemi Azalmış Kent Yerleşmelerine Bir Örnek: BİTLİS. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 1 (1), 67-95.
- Aslan, A. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz.
- Avcı, M. (2005). Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye’nin Bitki Örtüsü. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Corafya Bölümü Coğrafya Dergisi* (13), 27-55.
- Ayaş, N. (2007). Çevresel Sürdürülebilir Turizm Gelişmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 9 (1), 59-69.
- Aydın, B. (2016). Van ve Bitlis İllerinde Kış Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamasına Yönelik Öneriler. Van.
- Aydın, O. (2012). AB’de Kırsal Turizmde İlk 5 Ülke ve Türkiye’de Kırsal Turizm. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 14 (23), 39-46.
- Bahar, O. (2007). Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Yeri ve Önemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* (19).
- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve ekonomi* , 13 (2), 137-150.
- Bahar, O., & Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* , 21 (2), 255-265.
- Barut, C., & Yıldız, Z. (2013). Sosyo-Ekonomik Kalkınma Açısından Bitlis İli Turizm Arz Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *BEU SBE Dergisi* , 2 (1), 25-50.
- Baykal, F. (2021). Avrupa’nın Uzak Dağlık Alanlarında Kırsal Turizm ve Kazanımlar Deneyimleri. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IR-TAD)* E-ISSN: 2602-4462, 5(1).
- Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. (2017). *Bitlis İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*.
- Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*. (2018). Nisan 28, 2018 tarihinde <http://www.bitliskulturturizm.gov.tr/TR,56204/tarihce.html> adresinden alındı
- Bozgeyik, Y., & Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye’de Turizm İle GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 8 (40), 627-640.
- Bull, A. (1995). *The Economics of Travel and Tourism*. Pitman, Avustralya.

- Coğrafya Dünyası. (2014). 05 22, 2018 tarihinde Coğrafya Dünyası: <http://www.cografya.gen.tr/tr/bitlis/ekonomi.html> adresinden alındı
- Collectif2015. (2018). Mayıs 08, 2018 tarihinde Ardzge Isgançelakordz Manastırı: <https://www.collectif2015.org/tr/100Monuments/Le-Couvent-des-Miracles-d-Ardzgue/> adresinden alındı
- Çeken, H., Karadağ, L., & Dalgın, T. (2007). Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye'ye Yönelik Teorik Bir Çalışma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* , 8 (1), 1-14.
- Çoban, O., & Özcan, C. C. (2013). Türkiye'de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* , 8 (1), 243-261.
- Deniz, O. (2008). Van Gölü Güney Kıyılarının Ekoturizm (Mavi Tur) Amaçlı Değerlendirme Olanakları. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 13 (20), 183-194.
- Dinler, Z. (1998). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doğu, A. F., & Deniz, O. (2015). Aygır Gölü'nün Morfolojik Özellikleri ve Turizm Olanakları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 8 (41), 692-702.
- Elmastaş, N. (2008). Bitlis İli Jeotermal Su Kaynakları. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 13 (19), 89-104.
- Emekli, G. (2005). Avrupa Birliği'nde Turizm Politikaları ve Türkiye'de Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi* , 99-107.
- Erdoğan, N., & Erdoğan, İ. (2005). Ekoturizm Betimlemeleriyle İletilenlerin Doğası. *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi* , 20 (1), 55-82.
- Gössling, S. (1999). Ecotourism: A Means To Safeguard Biodiversity And Ecosystem? *Ecological Economics* , 29 (2), 303-320.
- Gürbüz, O. (1995). Turizm Coğrafyası Açısından Nemrut Kalderası. *Türk Coğrafya Dergisi* (30), 255-265.
- Haberler. (2006, Eylül 13). *Bitlis: Ahlat'taki Anadolu'nun İlk Budist Tapınağı*. Nisan 29, 2018 tarihinde Haberler.com: <https://www.haberler.com/bitlis-ahlat-taki-anadolu-nun-ilk-budist-tapinagi-haberi/> adresinden alındı
- Kara, O., Çömlekçi, İ., & Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 8 (1), 75-100.
- Karamehmet, B., Aydın, G. & Özgöker, C. U. (2016). Türkiye'de Kırsal Turizm Destinasyonlarının Rekabetçi Gücünün Geliştirilmesi için Stratejik Öneriler, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10): 106-116.
- Meriç, S., & Bozkurt, Ö. (2017). Van Gölü'nün Rekreatif Turizm Potansiyelinin SWOT Analizi İle Değerlendirilmesi. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* , 3 (1), 154-167.
- Oğuz, G. P., & Aksulu, I. B. (2016). Geleneksel Bitlis Evleri: Koruma Sorunları ve Öneriler. *Megaron* , 11 (1), 63-77.

- Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2003, Temmuz 05). *Heybeli Gölü*. Nisan 29, 2018 tarihinde Orman ve Su İşleri Bakanlığı XIV. Bölge Müdürlüğü: <http://bolge14.ormansu.gov.tr/14bolge/SulakAlanlar/HEYBELL.aspx?sflang=tr> adresinden alındı
- Özdemir, K. (1999). Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye’de Bölgesel Dengesizliği Azaltmada Teşvik Uygulamalarının Önemi. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* , 121-130.
- Savgın, E. C., & Belli, S. (2017). Bitlis İlinin Turizm Çeşitliliğinin Belirlenmesi. *International Journal of Academic Value Studies* , 3 (17), 01-13.
- Seferbey, D., İzmirlioğlu, N., & Güzel, S. (2005). *Bitlis İli Çevre Durum Raporu: 2000–2005*. Bitlis: T.C. Bitlis İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi. *Ege Coğrafya Dergisi* , 12, 1-11.
- Şerefioğlu, C. (2009). Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü 2007-2013 Yılları Arasında Ülkemizde Uygulanacak Olan IPARD Kırsal Kalkınma Programındaki Yeri, Önemi ve Beklenen Gelişmeler. *Uzmanlık Tezi* .
- T.C. Resmi Gazete (2019), Sayı 30837.
- Tuncer, O. C. (1995). Diyarbakır-Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız. *Vakıflar Dergisi* , 9-34.
- TÜİK. (2018). *Yıllara Göre İl Nüfusları*. 05 22, 2018 tarihinde www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590 adresinden alındı
- Uluer, C. (2009, Şubat). Bitlis İli Turizm Potansiyeli: Özel ve Kamu Sektör Yöneticilerinin Kanaatlerinin Araştırılması.
- Ün, E., Tutar, F., Tutar, E., & Erkan, Ç. (2012). Ekonomik Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü: Türkiye Örneği. *In International Conference On Eurasian Economies* , 345-350.
- Yamak, N., Tanrıöver, B., & Güneysu, F. (2012). Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 26 (12), 205-220.